

Spændende nyt fra en ødekirke på Djursland

Af Thomas Guntzelnick Poulsen

Det gamle Randers Amt er rig på ødekirker. En meget stor del af disse er koncentreret i området mellem Randers- og Mariager Fjord, hvor der alene er kendskab til 18 ødekirker. Sammen med Midtjylland omkring Hærvejen udgør dette område den største koncentration af ødekirker i landet.¹ Mængden af ødekirker på Djursland er noget mindre, men der er dog her også kendskab til i alt 11 ødekirker.² Det vides ikke med sikkerhed, hvad der ligger til grund for hver enkelt kirkenedlæggelse, men en stor del af nedlæggelserne har formodentlig deres baggrund i krisen omkring midten af 1300-tallet, hvor pest og misvækst plagede landet. Derudover er en del også blevet nedlagt efter reformationen.

Kun et fåtal af disse mange ødekirker er undersøgt arkæologisk. Hovedparten af kendskabet til ødekirkerne stammer fra Herredsberejsningerne fra slutningen af 1800-tallet. Det er forbundet med store omkostninger at undersøge en ødekirke. Ofte vil den tilhørende kirkegård rumme store mængder begravelser, som var tilfældet ved Museum Østjyllands undersøgelse af ødekirken ved Tjærby, hvilket yderligere øger udgifterne forbundet med en undersøgelse.³ I numismatiske kredse er kirker bedst kendt for de mange mønter, der kommer for dagen, når jordlagene under kirkernes gulve bliver undersøgt. Dette bør af gode grunde også gælde for ødekirkerne. Mange ødekirker er i dag ikke fredede, og de forladte tomter giver derfor mulighed for afsøgninger med metaldetektor.

Museum Østjyllands arkæologiske ansvarsområde dækker i dag det tidligere Randers Amt. Museet er heldig at have en meget stor og engageret gruppe af detektorførere. Der kan være en smule udskiftning, men omkring 40 lægger hvert år turen forbi museet med fund fra markerne i museets ansvarsområde, og mængde af fund, der videresendes til Nationalmuseet til danefævvurdering, har ligeledes ligget nogenlunde stabilt på omkring 1000 om året. Sidste år var dog noget uden for normalen, idet ikke mindre end 99 detektorførere afleverede fund til museet. Dette skyldes formodentlig en kombination af et par store detektortræf med deltagere fra hele landet samt Covid-hjemsendelserne, der nok har inspireret mange til at tage en tur ud i det dejlige vejr og prøve detektorhobbyen af.

Museet har igennem årene etableret et fortrinligt samarbejde med de mange detektorførere, og alle fund bliver således registreret med GPS og afleveret til museet. Detektorførerne i Museum Østjyllands ansvarsområde har også taget meget godt imod den nye registreringsplatform DIME, der har gjort registreringskvaliteten endnu højere og samtidig været en stor hjælp for museet i forbindelse med behandlingen af de mange fund.

Detektorfører i dag er oftest meget velorienterede om, hvilke lokaliteter der giver mange gode fund, og computere og generel vidensdeling i miljøet har her været en stor hjælp. Der er således i dag mange, der anvender både luftfotos og orientere sig imod højbonitetsområder, når de

1 Bjerregaard, 2003, s. 47-48.

2 Engberg, 2018, s. 446-449 og 578-583.

3 Hyldegård, 2016.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

skal udvælge marker til afsøgning. Tidligt har områder omkring de middelalderlige kirker været yndede mål for afsøgningerne, og hertil burde ødekirker forventeligt også høre.

Til trods for det store antal detektorførere og ødekirker i museets ansvarsområde er fund fra ødekirker dog kun noget, der sjældent optræder i det indleverede materiale. Faktisk har kun en enkelt ødekirke, Klattrup ved Havndal, kastet en større mængde møntfund af sig.⁴ I alt 84 mønter er det blevet til, og disse er karakteriseret ved at være langt bedre bevaret end normalt. Det betyder, at en større mængde hulpenninge samt flere Valdemar Sejr mønter er fundet, tillige med borgerkrigsmønter og kobbersterling i god stand. Fundene fra Klattrup viser således, at ødekirker ikke alene rummer mange møntfund, men at disse også generelt er bedre bevaret end dem der findes på åben mark.

Ud over Havndal er der dog kun indleveret få mønter fra et par af områdets mange ødekirker. Dette må give grund til undren, idet vore middelalderlige kirker igennem årene, men navnlig i midten af de tyvende århundreder, har stået for en stor del af tilvæksten af nye møntfund.⁵ Denne tilvækst er kommet som følge af restaureringer af de stående kirker, men et tilsvarende materiale burde forventeligt kunne tilvejebringes ved detektorafsøgning af ødekirkerne, der i mange tilfælde ikke er fredede og derfor tilgængelige for detektorførerne. Afsøgninger af ødekirke tomter i andre dele af landet har også vist, ligesom Klattrup Kirke, at det er muligt at finde større mængde middelalderlige mønter her.⁶ En hurtig rundspørge i detektormiljøet viser dog, at ødekirker her har et noget blakket rygte. Den generelle holdning er, at det ikke kan betale sig at gå på dem, hvilket flere samtaletårde på Facebooksiden Detektor Danmark bekræfter.

Udfordringen for detektorførerne er, at der udover mønter naturligvis også findes et meget stort metalmateriale af varierende karakter ved ødekirkerne, hvilket gør det svært at udskille mønterne. Forstyrrelserne kan forstærkes yderligere af tegl og sten fra kirken, da disse ofte også kan give signal på en metaldetektor. Billedet bekræftes fra udgravninger i kirkerne,

Mønterne er vist ca. 200%

hvor der ved harpning af den opgravede jord findes mange genstande som søm og knapper udover naturligvis mønter. Faktisk er det den store mængde hverdagsgenstande uden værdi, der oprindeligt blev brugt som et af argumenterne for, at mønter fundet i kirkegulvene ikke nødvendigvis var udtryk for ofringer, men derimod tegn på almindelig tab.⁷ Da der i store træk er en tendens til, at detektorførere vender tilbage til de lokaliteter, der kaster fund af sig, bliver ødekirker derfor også langt hen ad vejen fravalgt, idet de ikke betragtes som attraktive pladser. Som en af museets meget dygtige detektorførere udtalte: *“det er en hel anden type plads at gå på”*.

På denne baggrund var det derfor glædeligt, da der for nyligt blev indleveret en lille håndfuld fund fra ødekirken ved Ramten, der ligger omkring 15 km vest for Grenaa. Ødekirken er kendt som Skt. Anna Kapel, og på ældre kort kaldes agrene omkring ødekirken for Skt. Anna Agre. Sten fra kirken vides at indgå i flere bygninger i området. Fra en undersøgelse i 1863 anføres skibets længde til 10,5 m. og koret til 4 m. Kirkens kendes ikke fra skriftlige kilder, hvorfor hverken anlæggesstedspunkt eller nedlæggelse er kendt. Den antages at være nedlagt kort efter reformationen.⁸ Ødekirken er ikke tidligere blevet afsøgt med metaldetektor. Der er blevet gået på matriklen syd for ødekirken, hvor der også er blevet fundet en snes middelaldermønter, men alle så langt fra ødekirketomten, at de ikke kan være relateret til den.⁹

Fundene, der indleveredes i marts 2023, bestod af fire mønter fundet på selve ødekirkens tomt, der endnu tydeligt kan erkendes i overfladen ved oppløjede sten. Fundet består af følgende mønter:

- Hbg. Knud VI, Slesvig 24/Galster, Grenå 11: Adv. Kongebuste i front, sværd på højre side, dog kun parerstang tydelig. Scepter på venstre side ødelagt af kantskade. Rev. Fane med fire prikker mellem blomst eller fire prikker, på hver side en korsstav. Det hele står på en bue. Lille kantskade, 0,29 g (figur 1).
- Galster, Grenå 7: Adv. Kongeansigt med prikker på hver side, svært at vurdere hvor mange. Rev. Dobbeltkors med fire prikker i hver korsvinkel. 0,25 g (figur 2).
- Hbg. Valdemar Sej, Ribe 42b: Adv. Ringe mellem og på hver side af de to II'er. Sværere at vurdere, hvor mange der er over og under. Rev. En enkelt prik i nederste højre korsvinkel. 1,12 g (figur 3).
- MB 166 Erik Klipping, Roskilde: Adv. Hjul med prikker mellem egerne. Rev. Kors med halvmåne med ring i hver korsvinkel. Spor af dobbeltpræg, 0,82 g (figur 4).

Med undtagelse af kantskaden på den første af mønterne er alle fire mønter i god stand og med tydeligt præg. Umiddelbart er det interessant, at de fire mønter er lidt ældre end hvad der typisk ses i detektorfundmaterialet. Der findes naturligvis en del af Valdemars Sejrs såkaldte rigsmønt Hbg. 42b og det samme gælder for Erik Klippings mønter generelt, men hvad Hbg. 42b angår, så udgør de detektorfundne mønter af denne

4 Sagen er hos Museum Østjyllands registeret som MOE 00717 Klattrup Ødekirke. I det nationale registreringsdatabase Fund og fortidsminder har sagen stednummer 140409-32. På Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har den flere FP-numre, da der er flere findere på sagen.

5 Lindahl, 1963, Bendixen, 1972, Rensbro 2007.

6 Moesgaard, 2018.

7 Klackenberg, 1992, s. 35-37.

8 Engberg, 2018, s. 448.

9 Sagen er hos Museum Østjyllands registeret som MOE 00684 Ramten Øst. I det nationale registreringsdatabase Fund og fortidsminder har sagen stednummer 140119-306. På Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har den flere FP-numre.

type under en tredjedel af de samlede enkeltfundsmønter af typen.¹⁰ På samme måde udgør Erik Klippings mønter også kun en lille del af det ellers meget store antal borgerkrigsmønter, der findes med metaldetektor. Herudover er Roskilde MB 166 mønten fra Erik Klipping også lidt af en sjældenhed. Ifølge hjemmesiden Dansk Mønt kendes den kun i et eksemplar fra skattefundet i Algade, Nykøbing Sjælland (DMS 105), to eksemplarer fra Skafterup II skatten (Grinder-Hansen 1998) og tre eksemplarer fra Tårnborg, hvilket ikke er meget for en borgerkrigsmønt.

Særligt interessant for forfatteren til denne artikel er dog de to andre mønter, der begge er kendt fra den store møntskat fundet i Aagade i Grenaa i 1910.¹¹ Sammen med Valdemar Sejrs rigsmønt indgår de begge i den ph.d.-afhandling, som forfatteren forsvarede i 2021 og som netop er udkommet i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* bind 2019 og 2020.¹² Som en del af den publicerede afhandling indgår en opdatering af møntrækken for mønterne for perioden 1134-1241. Denne opdaterede møntrække ligger i direkte forlængelse af den opdatering, af mønterne for perioden 1074-1134, som forfatteren udgav i 2016.¹³ Denne opdaterede møntrække for den samlede periode 1074-1241 udgør grundstammen i afhandlingens analysearbejde. Udover at præsentere de mange nye mønttyper, der er tilkommet, siden Haubergs hovedværker dækkende perioden udkom i henholdsvis 1900 og 1906, gives flere af Haubergs geografiske mønttilskrivelser baseret på fundspredning også en opdatering. Haubergs metode til mønttilskrivning er fortsat anvendt, men med udgangspunkt i et langt større enkeltfundsmateriale, end da Hauberg skrev. Det betyder, at flere mønttypers mønttilskrivning er blevet ændret, samt at denne nu i langt mindre grad, end da Hauberg skrev, har måtte bruge stilistiske træk i tilskrivningsarbejdet.

Mens Valdemars Sejrs rigsmønt er fundet i så store antal, at et enkelt fund ikke vil ændre på fundspredningsmønstret, er sagen en ganske anden for de to andre fund. Hbg. Knud VI, Slesvig 24/Galster, Grenå 11 (i den opdaterede møntrække benævnt JY81) er udelukkende registreret i tre tilfælde. Henholdsvis ved 12 eksemplarer i Grenå-skatten (DMS 66), et eksemplar fundet ved Viborg Domkirke (Hauberg 1906, s. 22 nr. 56)¹⁴ og et eksemplar fra en udgravning ved Korning Kirke i Vejle Amt (FP5628). Mønten kendes også i ét enkelt eksemplar fra Bokelfundet fra Niedersachsen.¹⁵ Hauberg henførte mønten til Slesvig ud fra stilistiske træk. Den nuværende fundspredning giver ikke et entydigt billede i forhold til en henførelse til enten Slesvig, Ribe eller Nørrejylland, og navnlig ikke hvis Bokelfundet inddrages. Af samme årsag er mønten også kun henført til Jylland i den opdaterede møntrække. Med fundet fra Ramten synes pilen dog at peger mere på Nørrejylland, med to enkeltfund og ét skattefund fra denne region. Der er fortsat ikke tale om noget entydigt billede, men det er tvivlsomt, hvor meget vægt fundet fra Niedersachsen bør tillægges i forhold til fundspredning. I en periode med ofte ganske få fund pr. mønttype, er tre fund mod ét ganske overbevisende, og mønter bør derfor nok i stedet henføres til Nørrejylland, hvilket den også var blevet, hvis fundet fra Ramten var kommet ind noget tidligere.

Dette er i endnu højere grad tilfældet med Galster, Grenå 7 mønten (i den opdaterede møntrække benævnt JY56). Denne mønt var indtil fundet fra Ramten udelukkende kendt fra Grenå-skatten, hvor den optræder i tre eksemplarer. Med det udgangspunkt kan der ikke engang tales om fundspredning. Af samme årsag var det også nødvendigt at se på andre kriterier. Mønten blev følgelig i den opdaterede møntrække tilskrevet Ribe, ud fra det dobbelte bagsidekors med motiver i korsvinklerne, der

kendes fra andre mønttype, hvis fundspredning mere overbevisende tilskriver dem til Ribe. Denne vurdering må dog set i lyset af fundet fra Ramten tages op til revurdering. Hvis en mønttype kendes i både et skatfund og et enkeltfund fra samme landsdel, og indskrift eller andet ikke overbevisende peger i anden retning, vil typen indtil andre fund måtte dukke op tilskrives denne region. Møntypen JY56 bør følgelig henføres til Nørrejylland ud fra den nye fundsituation.

Selvom de nye møntfund fra Ramten ikke giver grund til, at undertegnedes afhandling straks skal trækkes tilbage og skrives om, så viser de, hvor vigtigt det er, at møntrækkerne fortløbende opdateres i forhold til den indkommende fundmængde, samt hvor påpasselig man skal være med alt for blindt at stole på dem. Dette er langt fra noget nyt og har til alle tider være tilfældet. Hauberg var selv den første til at påpege det i sine værker.

“Her er, som sagt, Uklarhed paa en stor Mængde Punkter, hvor der har maattet træffes en Afgørelse paa Grundlag af det nuværende, ofte mangelfulde Materiale, og derfor efter et Skjøn, om hvis Rigtighed Eftertiden vil kunne dømme”.

Hauberg, 1900, s. 187

“Men heraf følger, at Undersøgelsens Resultater ofte maa komme til at bero paa et Skjøn, paa den personlige Bedømmelse af de Oplysninger, som Mynterne yde med Hensyn til deres Rækkeforhold. Senere Tider ville sandsynligvis paa flere, muligvis paa adskillige Punkter gennem nye Fund naa til en anden Opfattelse af Myntrækkerens Udvikling end den i det følgende antagne”.

Hauberg, 1906, s. 28

For Haubergs vedkommende blev dette lysende klart ved fundet af den meget stor møntskat i Grenå kun fire år, efter hans værk om perioden 1146-1241 var kommet på gaden. I skatten lå ikke mindre end 26 nye, ikke tidligere kendte jyske typer, og en revision af Haubergs jyske møntrække var følgelig nødvendig næsten samtidig med, at den var blevet publiceret. Trods Galsters publicering af Grenåfundet,¹⁶ har Haubergs arbejde fået lov til at fungere som hovedværker i mere end 100 år til trods for, at der efterfølgende også kom mange nye mønttyper for dagen, navnlig ved kirkegulvsundersøgelserne i anden halvdel af 1900-tallet. De fleste er præsenteret i oversigtsartikler eller kortfattede årsberetninger i *NNÅ*, men flere er aldrig blevet beskrevet. Den i afhandlingen opdaterede møntrække er på ingen måde tænkt som den nye endegyldige møntrække. Det er et arbejdsredskab, der muliggjorde analysearbejdet med periodens mønter. Derudover er det tænkt som en platform til at præsentere de mange nytilkomne mønttyper samlet samt at give bud på revideringer af nogle af Haubergs tolkninger.

Selvom mønterne fra Ramten på ingen måde kan sammenlignes med Grenå-skatten, så viser de to nye fund dog, hvor vigtigt det er ikke at nøjes med ét opslagsværk. I dag står metaldetektorfund næsten udelukkende for tilvæksten af møntfund. Disse mønter fra markerne er ofte betydelig

10 Poulsen, 2023, s. 184-202.

11 Galster, 1931.

12 Poulsen, 2023a, 2023b.

13 Poulsen, 2016.

14 Mønten er ikke blevet skrevet i MS protokol. Den er efterfølgende ved en fejl angivet som FP 403 = GP 759, som er en anden mønt fundet i domkirken i 1877. Moesgaard, 2019, s. 51.

15 Meier, 1932, nr. 413.

16 Galster 1931.

mere slidte, end hvad man ser i skattefund eller kirkegulve. Af samme årsag er tilvæksten af nye mønttyper også faldet betragteligt i takt med, at kirkegulvsundersøgelser er blevet en sjældenhed, idet mønterne ofte er for slidte til, at nye typer kan erkendes. Dette betyder dog langt fra, at metaldetektorerne ikke har nogen plads i kronologiske og geografiske møntstudier. Tværtimod. Detektorens helt store styrke er, at den takket være sin store popularitet kommer rundt i hele landet. Der kommer ikke nødvendigvis mange nye ukendte typer ud af detektorfundene, men til gengæld bliver det geografiske billede langt tydeligere og mere sikkert funderet med den store spredning i fundtilvæksten. Det betyder, som eksemplificeret med møntfundene fra Ramten, at mønttilskrivning fortsat vil kunne revideres i takt med, at fundmængden stiger. Databaser som DIME udgør her et fantastisk værktøj til hurtigt at videreformidle den viden, der akkumuleres fra detektorførernes store arbejde, og det er i dag langt lettere for en forsker hurtigt og enkelt at tilgå ny materiale og præsentere nytolkninger af det eksisterende.

Litteratur

- Bendixen, Kirsten 1972: Middelaldermønter i de sidste 10 års danske kirkefund. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1972, s. 49-70.
- Bjerregaard, Mikael Mandø 2003: Ødekirker på Randerseggen. *Kulturhistorisk Museum Randers Årbog* 2003, s. 47-57.
- DMS = Jensen m.fl. 1992.
- Engberg, Nils 2018: *Danmarks døde kirker. Middelalderens nedlagte kirker*. Syddansk Universitets forlag.
- Galster, Georg 1931: Møntfundet fra Grenaa og de jyske penninge fra tiden 1146-1234. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1931, s. 207-264.
- Grinder-Hansen, Keld 1998: Skafterup-skatten – en møntskat fra ca. 1290. *Liv og Levn* 12, Næstved Museum, s. 22-27.
- Hauberg, P. 1885: Danmarks Myntvæsen og Mynter i tidsrummet 1241-1377. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1884, s. 217-374.
- Hauberg, P. 1900: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*. København.
- Hauberg, P. 1906: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241*. København.
- Hyldgård, Inger Marie 2016: *Tjærby Ødekirke og kirkegård*. Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, Jørgen Steen, Kirsten Bendixen, Niels Knud Liebgott og Fritze Lindahl under medvirke af Keld Grinder-Hansen og Gert Posselt 1992: *Danmarks Middelalderlige Skattefund, c.1050-c.1241*, bd. 1. København, Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.
- Klackenberg, Henrik 1992: *Moneta Nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund.
- Lindahl, Fritze 1963: Valdemarernes mønter, især Anno Domini MCCXXIII-mønten, belyst ved løsfund fra kirkerne. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1963, s. 50-60.
- Meier, Ortwin 1932: *Der Brakteatenfund von Bokel*. Hannover.
- Moesgaard, Jens Christian 2018: Reconstructing the context of metal detector finds from top soil. A case study of the redundant/abandoned churches of Oldrup and Uld, Jutland, Denmark. *The Journal of Archaeological Numismatics*, Volume 8 – 2018, s. 175-206.
- Moesgaard, Jens Christian 2019: Dannebrogsmønten og andre mønter med faner. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2019/2, s. 47-52.
- Poulsen, Thomas Guntzelnick 2016: De danske udmøntninger under Svend Estridsens sønner 1074-1134. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2015, s. 117-221.
- Poulsen, Thomas Guntzelnick 2023a: Mønt og magt – Danmarks monetarisering 1074-1241. Tekst og bilag. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2019.
- Poulsen, Thomas Guntzelnick 2023b: Mønt og magt – Danmarks monetarisering 1074-1241. Katalog for perioden 1134-1241. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2020.
- Rensbro, Henriette 2007: *Spør i Kirkegulve: De sidste 50 års arkæologiske undersøgelser i kirkegulve som kilde til sognekirkernes indretning og brug i middelalder og renaissance*. Ph.d. Afhandling ved Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi, Institut for Arkæologi, Antropologi og Lingvistik, Aarhus Universitet.